

Tunnustus Eestimaa Töörahma Kommuunile

Mart Kuldkepp

Iseseisva Eesti riigi poliitilises ajaloos mängib välismaiste diplomaatiliste tunnustuste taotlemise ja saamise protsess vägagi olulist rolli. Ladinakeelsed sõnapaarid *de facto* ja *de jure* on eestlastele tuttavad juba koolipingist. 2021. aasta möödus mitmesuguste diplomaatiliste sidemete sõlmimise sajandaid aastapäevi tähistades: enamik välisriike tunnustasid ametlikult Eesti iseseisvust just 1921. aastal.

Lisaks tänini eksisteerivale Eesti Vabariigile tekkis 1918. aastal Eesti territooriumil aga ka teine riiklik moodustis, mille eluiga jäi küll väga lühikeseks. Punane Eesti vabariik, tuntud kui Eestimaa Töörahma Kommuuna (ETK), kuulutati välja äsja vallutatud Narvas 29. novembril, vahetult pärast Punaarmee sissetungi Eestisse. ETK asutajateks olid Venemaa Kommunistliku (enamlaste) Partei Eesti Osakondade Keskkomitee ja Eestimaa Ajutine Revolutsioonikomitee ning selle nõukogu (st valitsuse) etteotsa sai Jaan Anvelt. Tänu Punaarmee märkimisväärsele edule Vabadussõjas oli ETK kontrolli all 1919. aasta alguseks juba üle poole Eesti territooriumist. Edu jäi siiski üürikeseks: veebruari esimesteks päevadeks olid enamlased peaaegu kogu Eestist välja tõrjutud ning ETK pidi jätkama tegevust Eesti piiri lähedal Venemaal; esialgu Pihkvas, siis Luugas ja lõpuks Staraja Russas. Ametlikult likvideeriti Eestimaa Töörahma Kommuuna 1919. aasta 5. juunil, mil Eesti kommunistid asusid toetama rahu Nõukogude Venemaa ja Eesti Vabariigi vahel.

Kuna ETK näol oli tegemist Nõukogude Venemaa marionettriigiga, tundub selle rahvusvahelise tunnustamise küsimus esmapilgul kohatu. Polnud ju enne Tartu rahu sõlmimist tunnustanud ükski välisriik isegi Nõukogude Venemaad ennast, saati siis veel tema marionette. Kuid „tunnustusi“ võisid lisaks riikidele jagada ka teised institutsioonid, kuni üksikisikuteni välja, ning üks selline dokument ongi siinkohal ära toodud.

1918. aasta 12. detsembriga dateeritud veidi vigases prantsuskeelses kirjutises teatab mingisuguse „Eesti Büroo“ esindaja Pariisis, et tunnustab Preisi sissetungijate vastases võitluses võiduka, Venemaa praeguse (st enamliku) valitsuse poolt juba tunnustatud revolutsioonilise Eesti vabariigi *de facto* iseseisvust. Samas lisatakse, et Eesti Büroo on vastu igasugusele välisriikide sekkumisele Eesti poliitiliste erakondade vahelisse võitlusesse ning protesteerib niinimetatud „Eesti ajutise valitsuse“ rahvusevastaste intriigide (*les intrigues antinationales*) vastu. See baltisaksa aadlike kaitse all ja Saksa sõjaväevõimude poolt loodud valitsus olevat Eesti riigi reetnud ning võõramaistele sissetungijatele ära andnud.

Olulisima vihje mõistmaks, kust see Eestimaa Töörahma Kommuuna arhiivifondis leiduv kirjutis pärineb, annab nimetus „Eesti Büroo“ (*Bureau Esthonien*). Tõepoolest, dokumendi väljastajaks oli Aleksander Kesküla poolt 1917. aasta suvel Prantsuse rahadega Rootsi pealinnas asutatud täiesti isehakanud Eesti „välisesindus“, mis 1918. aasta hilissügisel, ühes Kesküla sõiduga Pariisi, n-ö avas oma harukontori ka Prantsusmaa pealinnas.

Konkreetsemalt on ETKle väljastatud tunnustuse asjaspuutuvaks kontekstiks esiteks Kesküla koostöökatsed eesti kommunistidega ning teiseks Kesküla ja Jaan Tõnissoni vahel 1918. aasta alguskuudel lahvatanud konflikt, mis päädis sellega, et Kesküla tulevase „kartulivabariigi“ poliitikast ja diplomaatiast igaveseks kõrvale tõrjuti.

Koostöö Anvelti leeriga tuli ennast juba 1905. aasta revolutsiooni ajal enamlasteks tituleerinud Keskülale loomulikult, kuigi ta oli vahepeal ise kodanlike jõududega ühte jalga käinud. Oma esimese depeši saatis Kesküla Käspertile 1918. aasta 14. jaanuaril, seletades seal, et Eesti revolutsioonilise demokraatia saatus on jõudnud kriitilisse ajajärku, kuna Saksa imperialism, mis seni oli toetanud Vene revolutsioonilisi jõude, oli kodumaise revolutsiooni hirmus asunud kontrrevolutsiooni toetamise teele. Baltisakslased tegevat parasjagu ägedat kihutustööd, et Saksa reaktsiooni esimene löök tabaks just Eestit, mistõttu Kesküla soovitas Tallinna enamlikel võimumeestel Eesti baltisaksa aadli täiskoosseisus interneerida ja kindlasse kohta küüditada, et neid Saksa sissetungi korral pantvangidena kasutada.

Käspert Kesküla kirjale ei vastanud, küll aga kuulutati Eestis 9. veebruaril tõepoolest välja nn lindpriiusdekreet, mille alusel arreteeriti enam kui 260 baltisaksa meest ja umbes 200 naist, enamik neist rüütelkonna liikmed. Selline drakooniline samm pälvis üleüldist halvakspanu ning lõpuks pidi Nõukogude-Saksa suhete pärast muretsev Lenin ise Anveltile südamele panema, et ühegi paruniga midagi halba ei juhtuks. Kesküla nägi aga õnnestunud aktsioonis märki oma mõjuvõimust Eesti enamlaste seas. Seetõttu kirjutas ta Käspertile 1918. aasta 12. augustil uuesti, kutsudes teda Eesti Büroo nimel välismaale koostööläbirääkimisi pidama. Kuigi pole teada, et sellelegi kirjale oleks vastatud, oli Keskülal siiski põhjendatud lootust ETKs edaspidi mingile arvestatavale positsioonile tõusta.

Kesküla teine võimalus Eesti poliitikas kaasa lüüa, asuda koostööle tekkiva Eesti vabariigi esimese välisdelegatsiooniga, nurjus aga juba 1918. aasta jaanuari lõpul, kui Eesti Maanõukogu esimese ametliku välisesindajana jõudis Stockholmi Jaan Tõnisson. Vanale vastastikusele antipaatialle vaatamata võttis Tõnisson Keskülaga kohe ühendust, kuid kahe kangekaelse poliitiku kohtumine poleks saanud halvemini lõppeda. Ametliku volitusega Tõnisson polnud valmis enamaks, kui Kesküla ära kuulamiseks. Kesküla arvates pidanuks välisdelegatsioon (st Tõnisson) aga hoopis tema kogenud juhatuse all tööle asuma, pidades naiivseks arusaama, et Eesti diplomaatia eesotsas peaks olema just Eestist saadud volitusega mees. Kohtumisel taaselustunud konflikt päädis sellega, et Kesküla asus oma Prantsuse leivaisade kaudu levitama Tõnissoni mustavaid valetateid, Tõnisson koos kolleegidega pöördus juulikuus aga Skandinaavia ajakirjanduse ja välissaatkondade poole avaldusega, et Keskülal pole õigust esindada kedagi peale iseenda. Sellesse konteksti asetub ka Kesküla „tunnustus“ Eestimaa Töörahva Kommuunale.

Kastid

Aleksander Eduard Kesküla (1882-1963) oli Eesti revolutsionäär ja poliitik, kes kogus kuulsust nii 1905. aasta revolutsiooni päevil kui Esimese maailmasõja ajal. 1904. aastal Postimehesse tööle võetud Kesküla sattus kiiresti konflikti peatoimetaja Jaan Tõnissoniga, mis päädis Tõnissonile esitatud (ja viimase poolt tagasi lükatud) duellikutse ning Kesküla väljaviskamisega EÜS'ist. Võib-olla osalt kättemaksuks organiseeris Kesküla samal sügisel Postimehe trükikojas sotsiaaldemokraatliku ringi, osales 1905. aasta algul Tallinnas Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei nn. Tallinna komitee loomisel ning sügisel Tartu Aulakoosolekul, kus nõudis sõjalist vastuhakku kesk võimule. 1910. aastal jõudis tagaselja kohtus süüdi mõistetud Kesküla Saksamaa kaudu Šveitsi, kus elas revolutsioonilise emigrandina kuni

maailmasõja puhkemiseni. Seejärel asus ta lootuses Eestit Vene võimu alt vabastada agendina esmalt Saksa ja seejärel Prantsuse ametivõimude teenistusse. Kesküla suri 1963. aastal Hispaanias.

Eestimaa Tööraha Kommuuna (29. november 1918-5. juuni 1919) oli Nõukogude Venemaast kõigiti sõltuv marionettriik, mis teostas oma võimu Vabadussõja ajal Punaarmee poolt okupeeritud Eesti territooriumil ning seejärel piiriäärsest eksilist. ETK eesotsas oli Eesti kommunistidest koosnev nõukogu, mille tegelik tegevusvabadus oli siiski väga piiratud. Lisaks Punaarmee abistamisele oli ETK peamised ülesanded seotud põllumajanduse kollektiviseerimise, tööstusettevõtete natsionaliseerimise ja punase terrori teostamisega, mis seisnes revolutsiooni tegelike või oletatavate vaenlaste mitmesuguses karistamises. Karistusaktsioonidest tuntuim on 1919. aasta 14. jaanuaril aset leidnud nn Tartu Krediidikassa massimõrv, mille käigus hukati 19 inimest, sh eestlasest õigeusu piiskop Platon. Isegi oma Vene mõttekaaslastega võrreldes paistsid eesti enamlased silma erakordse ideoloogilisuse ja radikaalsusega. Mh kaotati nende poolt palgamaksmine kui kodanlik nähe, mis asendati ühtlase elamisrahaga.